

Ива ТЕШИЋ

megalofroneo@gmail.com

СПАСАВАЊЕ ОД ЗАБОРАВА

Институт за књижевност и
уметност, Београд

(Ђорђе Матић. *Спасени од бродолома: огледи о српској
култури*. Београд: Орион Арт, 2024, 292 стр.)

Као што је аутор за мото књиге одабрао два цитата – један Растка Петровића и други Иве Андрића, тако ћу на почетку издвојити једну Матићеву сентенцу из есеја под насловом „Нулта година“. Есеј је настао поводом необележавања 170. годишњице 1847, коју аутор сматра нултом годином савремене националне културе. Реч је о години у којој Вук Стефановић Караџић објављује превод *Новой завети*, Бранко Радичевић штампа *Песме*, Његош *Горски вијенац*, а Ђуро Даничић издаје прву језичку полемику под насловом *Рај за српски језик и њравойис*. Цитат гласи: „Стијешњени (као и увијек!) и изгурани, посвађани и мали, стојимо тако између великих датума великих сила, њихове самосвијести и моћи, и не видимо више своје датуме добро.“

Можемо рећи да ове речи на извешан начин осветљавају поетички оквир, сумирајући уједно основну есејистичку, али и људску интенцију и инспирацију Ђорђа Матића. У књизи *Спасени од бродолома* сабрани су есеји о великим писцима, музичким уметницима, о књигама и значајним догађајима који имају важност за српску, али не само за српску културу. Огледи су писани различитим поводима, или без повода, из ауторове потребе за преиспитивањем неких утемељених, уврежених мишљења, односно покушаја њиховог сагледавања из другог угла. Оно што даје посебан печат овој књизи јесте управо такозвана пречанска визура, на коју сам Матић упућује у уводнику. Међутим, осим пречанске перспективе, значаја за приступ поменутих темама има и тродесетнијско емигрантско искуство – дакле, и временска и просторна дистанца, које су несумњиво утицале на интелектуално формирање Ђорђа Матића, стварајући посве специфичну позицију за промишљање културних феномена једног – некада јединственог, а данас испарчаног – културног простора.

Ако узмемо у обзир временски распон, можемо рећи да аутор покрива период од XVIII века, од Филипа Вишњића и Доситеја, па

све до данашњице, закључно са недавно преминулим Драгославом Михаиловићем. У тај тровековни оквир стала су бројна имена значајна за културу и уметност писане речи, музике, фотографије – од Вука Караџића, Његоша, Мокрањца, преко Ристе Марјановића, Диса, Десанке Максимовић, Андрића, Црњанског, Киша, Драинца, укључујући и Симу Матавуља и Владана Десницу, али уз осврт и на несврстане појединачне случајеве какав је, рецимо, дубровачки племић Медо Пуцић, „уверењима и срцем“ припадник српске културне историје.

Иако Матић своје огледе описује као поетско-критичке импресије, морамо нагласити да ови текстови далеко превазилазе одредницу коју им аутор додељује. Ови есеји откривају великог ерудиту, изузетног познаваоца историје, писане речи, затим музичке уметности, као и културне историје, а, поред осталог, поседују и дубоку филозофску димензију. Матић описује трагику два национа (српског и хрватског), посматрајући симболе и величине њихових култура и однос тих истих култура према својим знаменитим људима и догађајима; он анализира рушевине некадашњег света, које су имале своју изузетну духовну, уметничку, културну вредност, и покушава да их разуме и сагледа ван националних оквира, што је, из данашње перспективе, подухват који ствара зазор.

Ови огледи представљају својеврсно сведочанство о ретуширању историјских чињеница, у којем Матић препознаје „ударац историјске ироније која се смије над заблудама и крхкостима истине“. О тој пракси, коју назива „злочиначком редуkcијом“, на специфичан начин сведочи сваки од есеја увршћених у ову књигу. С тим у вези не изненађује да је иницијални оглед посвећен Његошу као трагичном мислиоцу не косовске, како је говорио Андрић, већ читаве јужнословенске мисли, као визионару из једне неразвијене земље, који је у своје време схватио да је једини начин опстанка малих народа управо у заједништву. Међутим, историјска иронија је, тврди Матић, учинила да „тамо гдје је он инсистирао на слози и надопуњавању, све се вратило у закрвљеност, зло и неслободу“.

Есеји обједињени индикативним насловом *Сјасени од бродолома* (који је, заправо, синтагма преузета из Андрићевог „Разговора с Гојом“) творе књигу дубоко емпатичну према свима нама који смо насамарени идеолошким наметима и конструктима, и који смо, услед репресије над историјом, остали осакаћени сопственим незнањем; исто тако, пуна је саосећања према свима који су на извештан начин заборављени, одстрањени, неприхваћени, несхваћени или одбачени; истовремено, ова књига је и сапатничка према онима који су лутали и доживели судбину емиграната, и то не само ових из наше скорашње историје, од 1991. па надаље, већ и свих који се дан-данас потуцају по свету бежећи од ратова.

У тој скуппини Матићевих јунака има разноврсних бродоломаца – ту нису само канонска имена српске културе, која су, између осталог, и део културне баштине једног ширег, наднационалног контекста. У овим огледима пажња је посвећена и оним мање приметним и мање познатим чиниоцима наше традиције – великим женама (и женама уопште), као вечитим трпиоцима и трагично маргинализованим фигурама патријархалне средине (Милунки Савић, Исидори Секулић, Аници Савић-Ребац, Јелени Димитријевић...), затим појавама које су наше а светске (а такав је, међу првима, био Доситеј, кога Матић назива највећим модерним просветитељем, свецем заштитником образованих, гигантом не само српске и јужнословенске, већ европске културе). У својим есејима подсетиће нас Матић и на бродоломце из разних периода историје, али и из различитих домена уметности (писане речи, музике, вајарства, фотографије), предочиће нам трагичне судбине великана који, упркос бродоломима, означавају и својеврсне симболе победе – отуда је, нимало случајно, направљен осврт и на чувеног балетског играча Рудолфа Нурејева, који искрсава као парадигма, потврда да лепота побеђује зло и субверзивност идеолошке машинерије.

Матићеве текстове можемо разумети и као одупирање селективном памћењу, односно одузимању права на прошлост. Књига *Сјасени од бродолома* је побуна против репресије над истином – пишући о знаменитим личностима српске културе, Матић указује на парадоксе, прећуткивања и симплификације које намеће *култура заборав*. За разлику од оних који српску културу свде на уске, провинцијалне оквире, Матић је не посматра као изоловану чињеницу, већ у контексту њенога развоја, садејства и испреплетености са хрватском културом. Матић проговара о темама које су данас стављене у равн осетљивих, сумњивих, проблематичних и провокативних, а то ради без искључивости и свађалачког тона. Он указује на промењен статус истине – на њено кривотворење, релативизације, погрешне интерпретације и прећуткивања.

Ако бисмо ову књигу посматрали у контексту данашњег *истифактичкој друштва*, у коме чињенице немају више утицаја на формирање јавног мњења колико имају лична убеђења, емоције и ставови креирани под утицајем пропаганде, Матићеве огледе бисмо могли разумети као неку врсту антитезе. Међутим, Матић не полемише, него врло суверено, неострашћено, неборбено и неосуђујуће износи чињенице о оним драгоценостима које се данас поништавају и прећуткују, или им се даје потпуно други смисао. Он пружа доказе о постојању културних и уметничких вредности које се никако не смеју сводити на равн националног и идеолошког, а које је недопустиво насилно уклапати у, фукоовски казано, *режиме истине*.

Данас, када су тривијалности попут телевизијских серија и естраде једина видљива спона између хрватског и српског народа, Матић нас подсећа на историјске чињенице, на духовне али и материјалне трагове хрватско-српског / српско-хрватског заједништва – подсећа нас на речи из Бечког књижевног договора, затим на Доситеја Обрадовића, који је као авангардни човек стигао из будућности у XVIII век да би нам у аманет оставио опомену да се не смемо делити према вери, односно цркви. На исти начин, Матић подсећа да постоје далеко речитија сведочанства о дубинским прожимањима хрватске и српске културе, међу којима нису само дела великих скулптора или сликара, која скупљају прашину по музејским архивима, већ међу њима има и оних поред којих свакодневно пролазимо, а не знамо ништа о њима, ни о њиховим творцима.

Не правећи разлике у констатовању недопустивог немара који постоји и са једне и са друге стране, Матић ће поменути како, рецимо, Загрепчани ходају улицом Димитрија Деметра, а да немају појма ко је тај човек био; исто тако, ни Београђани не знају ко је створио кип победника на Калемегдану, симбол њиховог главног града. Управо због елементарног незнања, због хотимичног прећуткивања и прекрајања чињеница, постали смо плен идеолошких манипулација, изгубивши свест о сопственом идентитету и значају – изгубили смо из вида „своје важне датуме“, свели смо себе на далеко мање размере, на микрооквире, уз константно и посвећено дељење и подебљавање зидина које треба да нагласе разлике.

Зато ова књига није прекор већ опомена, која, како подвлачи аутор, „вриједи за све овдашње народе“. Она је позив поштенom читаоцу на одговорно и етично, а не идеолошки обојено, проматрање чињеница из наше културне историје. Она је отпор против сваког облика коначног, некритичког става о прошлости. Она је апел против заборава и одбацивања прошлости. У њој је, истовремено, исказана и нада да још увек има оних који разумеју Доситејеве, Његошове или Кишове речи, које треба да нам послуже као водич против подела, против „примитивне догматике и барбарске тупости“, о којој пише Матић.